

בירור יוחסין כשמתעורר השש רחוק לממזרות

הצגת הבעיה

אישה נשואה ואם לילדים ערכה ניקיון לפסח וגילתה באחת המגירות התכתבות בין בעלה לבין קרובי משפחה שלו שלא ידעה על קיומם. מההתכתבות עלה שאביו של הבעל, שגדל במשפחה בחו"ל, אינו בן ביולוגי להוריו, אלא אומץ בקטנותו לאחר שאימו הביולוגית, שהייתה גרושה, הרתה וילדה אותו, ולאחר מכן מסרתו לאימוץ. מעבר לתחושת הפגיעה באמון שהיה לאישה כלפי בעלה, שהסתיר ממנה את עברו, התחילו להתעורר אצל האישה חששות: שמא הגירושין של אימו לא נעשו כהלכה (והנישואין כן היו כדת משה וישראל), שמא היא הרתה עוד לפני הגירושין, שמא מדובר באב לא ידוע ויש חשש שבעלה הוא שתוקי¹. לדברי האישה, עניין היוחסין תמיד היה חשוב בעיניה ביותר, ועכשיו פתאום יש לה ספק בייחוסו של בעלה (וממילא גם בייחוסם של ילדיה). נשאלת השאלה: האם יש צורך לברר את ייחוסו של אבי הבעל כדי לבטל את החששות שהתגלו, ועד אז באמת יש לחשוש, או שיש לומר לאישה שאין טעם לברר ולפתוח את הדברים?

א. דין ספק ממזר

לכאורה, עקב מה שגילתה האישה, התעורר כאן ספק לגבי הייחוס של הבעל, ועלינו לברר מה הדין במצב כזה.

נאמר בגמרא במסכת קידושין (עג ע"א):

אמר רבא: דבר תורה שתוקי כשר, מאי טעמא? רוב כשרים אצלה ומיעוט פסולים אצלה... מאי אמרת, דילמא אזלה איהי לגבייהו? הויא ליה קבוע וכל קבוע כמחצה על מחצה דמי, והתורה אמרה (דברים כג, ג): לא יבוא ממזר, ממזר ודאי הוא דלא יבוא הא ממזר ספק יבוא... ומה טעם אמרו שתוקי פסול?... אלא מעלה עשו ביוחסין.

דהיינו ספק ממזר מותר מן התורה ואסור מדרבנן.²

1. שתוקי הוא אדם שאיננו יודעים מי הוא אביו, ויש חשש שהוא ממזר כיוון שאביו היה כזה או שהוא נולד כתוצאה מבעילת אימו לאיסור עריות.
2. ראה אגרות הרמב"ם, הוצאת שילת תשובה כב עמ' שפח, שלמד מכאן את שיטתו (הל' טומאת מת

ב. האם יש כאן ספק?

אומנם כל זה כשאנו דנים על מי שלא הייתה לו חזקת כשרות מעולם, אולם כאן מדובר על אדם שהוחזק כיהודי כשר, שהרי הוא נישא כדת משה וישראל, ורק עכשיו התגלה מידע שאם יבררו אותו הוא עשוי להוציאו מחזקת הכשרות שלו. במצב שבו הייתה חזקה דומה, והתעורר ספק על החזקה, כלל הוא שבכל התורה כולה הולכים אחרי החזקה, ואין מוצאים ממנה ללא ראייה ברורה.³ בנוסף לכך, לפי המתואר מהשאלה, כל הידיעה שעוררה לנו את הספק היא מכוח ההתכתבות של הבעל עם קרובי משפחתו, התכתבות שנעשתה רק אחרי הנישואין של הבעל. במצב כזה, לכאורה גם אם הבעל או קרובי משפחתו יצהירו שאכן הייתה בעיה והם ממזרים,⁴ הם לא יהיו נאמנים על כך, שכן הם פסולים לעדות. אומנם אדם נאמן על עצמו יותר ממאה עדים, ולכן אדם נאמן לומר על עצמו שהוא ממזר,⁵ אך כל זה כשאינו חב לאחרים בעדות זו. ואולם כאן, כשיש לעדותו השלכות על אשתו (שהרי ממזר אסור בבת ישראל) ועל בניו, הוא אינו נאמן.⁶ אלא שכל הדיון על האופן שבו מתייחסים לספק שלפנינו נאמר לכאורה במקום שבו אי אפשר לברר את הספק. במקרה שלפנינו ייתכן מאוד שאפשר לברר את הדברים. לכן השאלה שעלינו לשאול היא אם על האישה לפנות לבית דין כדי שיברר את העניין, בירור שעלול לגרום בסופו של דבר לפסילת הבעל וכן לפסילת הילדים מלבוא בקהל, או שאין צורך בדבר, ויש להמשיך ולהחזיקם ככשרים.

ג. האם יש הובת בירור?

בעבר נשאלנו על אם שהצהירה שבנה שהוחזק כבנו של בעלה אינו של בעלה הכהן, אלא הוא נולד מתרומת זרע, ועל כן הוא אינו כהן. מן הדין, האם אינה נאמנת לשנות את

פ"ט הי"ב, הל' איסורי ביאה פי"ח הי"ז, הל' כלאיים פ"י הכ"ז ועוד) שספקא דאורייתא לחומרא רק מדברי חכמים, ואילו מן התורה כל הספקות מותרים. לעומת זאת, לדעת הרשב"א (קידושין שם, ובתורת הבית, בית רביעי שער ראשון) והר"ן, לרי"ף קידושין טו ע"ב, כל הספקות אסורים מן התורה, ויש גזרת הכתוב מיוחדת להתיר ספק ממזר מן התורה.

3. ראה שב שמעתתא, ש"א פ"א, שכשיש רוב או חזקה, אין מתייחסים לשאלה שלפנינו כאל ספק, ומכריעים אותה על פי הרוב או החזקה.

4. מה שלא היה, שכן ההתכתבות עשויה רק לעורר ספק לגבי היחס של הסבא, ובוודאי אין בה כשלעצמה לעורר ממזרות.

5. ראה שו"ע, אה"ע סי' ד סעי' ל.

6. ראה כעין זה בבית שמואל, אבה"ע שם ס"ק נג. אומנם ישנה נאמנות מיוחדת על אב לומר על מי שהוחזק כבנו שהוא אינו בנו, ובכך להפוך אותו לממזר (ראה שו"ע, שם סעי' כט), והנאמנות כוללת בתוכה גם לומר על עצמו שהוא ממזר, ובכך לפסול את בנו שהוא ממזר כמוהו (שם סעי' ל), אולם נאמנות זו קיימת דווקא כשטרם החזיק אותו לבנו לכל דבר. לעומת זאת לאחר שהוחזק כבנו, שוב הוא אינו נאמן לפוסלו (רמ"א, שם סעי' כט), ונראה שהוא הדין כשהוחזק ככשר, ששוב אינו נאמן לומר על עצמו שהוא פסול ובכך לפסול את בנו.

יחוסו של בנה.⁷ השאלה הייתה אם יש צורך לבקש מהאם מסמכים שמעידים שאכן מדובר בילד שנולד מתרומת זרע, או שיש להמשיך ולהחזיקו כבנו של הבעל, ואין לבצע את הבירור. דעת הרא"י הלוי כלאב⁸ והר"א נבנצל⁹ שבמקום שיש אפשרות לברר, יש צורך לעשות כן, ואין לסמוך על כך שהאם אינה נאמנת בדבריה. כמו כן, לאחרונה התפרסם פסק דין של בית הדין הרבני בבאר שבע¹⁰ שבו סירבו הדיינים לתת פסק דין המכיר ביהדותה של מי שנולדה מתרומת ביצית של תורמת שרשומה כיהודייה במרשם האוכלוסין, ללא בירור הלכתי על יהדות התורמת, אף שאפשר לקבוע יהדות במצב כזה גם ללא בירור, תוך שימוש בכללים הלכתיים מקובלים.¹¹ לעומת זאת, דעת הרמ"ג מאזוז¹² שאין צורך לברר, אף על פי שאם יבררו ויתברר שהיא צודקת בטענתה, אותו אדם ייפסל לכהונה.¹³ אלא שנראה שגם הפוסקים שהצריכו לבצע בירור במקום שהדבר אפשרי יודו במקרה שלפנינו שאין צורך לבצע בירור ויש להעמיד את הבעל על חזקת כשרות, וזאת משלוש סיבות:

- 1) המקרים שהצגנו לעיל הם מקרים שבהם אירע מעשה שעורר בנו ספק ממשי באשר למציאות, או שמלכתחילה לא הייתה כלל חזקה שהלכנו לפיה. במקרה שלפנינו, הבעל הוחזק עד עתה בחזקת כשרות, ולא התעורר שום ספק ממשי על כשרותו, אלא חשש שאם נברר, יוודע לנו שיש בעיה בכשרות משפחתו של הבעל.
- 2) הבעל והאישה נישאו זה לזו כדת משה וישראל לאחר רישום נישואין מסודר ברבנות. על פי נוהלי רישום הנישואין בארץ, שני בני הזוג צריכים להציג את תעודת הנישואין של ההורים,¹⁴ ואם ההורים נישאו בחו"ל - עליהם להמציא אישור מגורם מוסמך שאושר על ידי בית דין רבני בארץ או על ידי מחלקת אישות ונגרות ברבנות הראשית על יהדותם או על נישואיהם של ההורים.¹⁵ פירושו של דבר שנעשתה איזו בדיקה בעבר לצורך אישור

-
7. ובאופן שאותו בן כבר הוחזק כבנו של הבעל, גם הבעל אינו נאמן לומר עליו שהוא אינו בנו, ראה לעיל.
 8. מובא בשו"ת פוע"ה - פוריות, יחסין וגנטיקה, עמ' 246.
 9. שם, עמ' 249.
 10. תיק 1216693/1, ניתן ביום כ"ט בתשרי תש"פ.
 11. ראה מאמרי - 'יהדותו של הנולד מתרומת ביצית לתורמת שרשומה כיהודייה במרשם האוכלוסין', תחומין מ, עמ' 263-269. אומנם במאמר שם חלקתי על פסק הדין שניתן, אולם המעיין יראה שהמחלוקת לא הייתה בשאלת הבירור, אלא בשאלה כיצד יש לפסוק כאשר מסיבות חיצוניות לא ניתן לברר את הספק.
 12. שו"ת פוע"ה שם, עמ' 247.
 13. גם הר"ש דיכובסקי (שם) סבר שאין צורך לברר והבן כשר לכהונה, אך זה משום שלדבריו אין אפשרות ממילא לערוך בירור ודאי שיוציאו מחזקת בן הבעל, גם אם ימצאו מסמכים לפיהם האב עקר והאם קיבלה תרומת זרע, שכן לדעתו אין בזה משום בירור מוחלט, שאפילו למי שמוחזק כעקר ייתכן ויש מעט תאי זרע שלא נראו בבדיקות, ומהם נוצר ההיריון.
 14. ראה נוהל רישום נישואין של הרבנות הראשית לישראל סעיף 9 ד.
 15. ראה שם, סעיף 93 ו.

הנישואין. אומנם ייתכן שאם נבדוק את הדברים, נגלה שהבדיקה לא נעשתה כיאות עקב טעות או חוסר מידע, אולם כלל נקוט בדינו¹⁶ ש'בי דינא בתר בי דינא לא דייקי'. גם אם נאמר שבספקות רגילים היה צורך לברר, כאן מדובר בבירור ממזרות, שייתכן שיש לו כללים אחרים, כפי שנבאר להלן.

ד. דין משפחה שנטמעה

נאמר בגמרא בקידושין (עא ע"א): 'אמר ר' יצחק: צדקה עשה הקב"ה עם ישראל, שמשפחה שנטמעה נטמעה'. והסביר רש"י (קידושין שם ד"ה תנינא):

שכל משפחה שנטמעה נטמעה, דאין להפרישה ולרחקה ולברר ספק מטמיעה, מי נטמע מי לא נטמע, אלא יניחום והם ספק, והם כשרים לעתיד לבוא. עלינו לברר מה בדיוק הותר כאן ואיזה סוג של ספק התירו, שהרי כפי שראינו לעיל, להלכה גם ספק ממזר אסור בישראלית, משום 'מעלה עשו ביוחסין'. מהתוספות¹⁷ משמע שההיתר הוא שלא צריך להתרחק ממשפחות שאיננו יודעים מה הייחוס שלהן. אם כן, המקרה שלפנינו, שאבי הבעל אומץ בילדותו ועל כן איננו יודעים את הייחוס שלו, הוא לכאורה בדיוק המקרה שעליו מדברים התוספות, שבו אין צורך להתרחק ממשפחה זו. אלא שעדיין יש מקום להעלות ספק שמא כאן מדובר ביותר ממשפחה שאיננו יודעים את ייחוסה, אלא במשפחה שיש ספק שנוצר בייחוסה, עקב העובדה שהאם הרתה לאחר שהתגרשה ומסרה את הבן לאימוץ. דהיינו לפי התוספות, כשידוע לנו שיש בעיה עם משפחה מסוימת, אסור להתערב בה, וחייבים לגלות את הבעיה. אלא שמהגמרא בקידושין (שם) למדים על משפחות מסוימות שהיו ידועות כבעייתיות מבחינת היוחסין, ולא גילו את פסולן ברבים, ורק תלמידי חכמים היו מוסרים את השמות של המשפחות הבעייתיות בצנעה לתלמידיהם. אם כן מדובר בהיתר גמור להתחתן עם משפחות שיש בעיה בייחוסן, וצריך לברר מהו המקרה שבו התירו להינשא למשפחה כזו.

הר"ן (קידושין ל ע"א מדפי הרי"ף) ביאר באופן הבא:

אותן שנטמעו השתא נמי טהורין הן, שאפילו היודעים בהם אינן מעידין בהם, לפי שהם טהורים מן התורה... וכי היכי דחזינן שאליהו לא יגלה משפחות המטומעין, אף על פי שכולן יהיו גלויות לפניו, אף אנו אין לנו לגלותן ולא רשאי בכך... שו"ת 'אגרות משה' (אבה"ע ח"ד סי' ט) כתב שניתן להסביר את ההיתר בשני אופנים שונים:

האחד - דלא הותרו לגמרי כשנטמעו, אלא דכל איסורן... הוא רק להיודע שהוא עבד וממזר אף אם לא ידע שאסורין, אבל להאין יודעין שהוא עבד וממזר - אין שום איסור, ולא הווי כעובר בשוגג ובאונס, ולכן אין מחויבין לגלות, כיוון שליכא

16. בבא בתרא קלח ע"ב.

17. תוספות, סנהדרין נא ע"א ד"ה הלכתא למשיחא.

תקלה, אחר שאין יודעין, וממילא אסורין לגלות, מפני כבוד הבריות שנתערבו בהם.

דהיינו התורה אסרה על ממזר לבוא בקהל רק במקרה שבת הזוג שרוצה להינשא לו יודעת שהוא ממזר, אך כל עוד היא אינה יודעת זאת, אין כלל איסור, ואין זה ככלל איסור שנעשה בשוגג. לפי ה'אגרות משה', הטעם לכך הוא שהאיסור אינו על עצם הנישואים עם ממזר, אלא על ההתקרבות לאדם כזה, ומי שלא ידעה על כך ונישאה לממזר על דעת שהוא כשר, לא עברה על האיסור. דין זה דומה לאיסורי שבת, שבהם שוגג נחשב מי שהתכוון לעשות מלאכה ולא ידע שהיא אסורה או לא ידע שאותו יום הוא שבת, אך מי שלא התכוון כלל לעשות מלאכה, אינו עובר על שום איסור. על דברים אלו הקשה ה'אגרות משה': לפי זה לכאורה יהיה מותר להינשא לכתחילה לממזר לא ידוע, ואילו הדין הוא על 'משפחה שנטמעה', כלומר אחרי הנישואין? תשובתו היא שקודם הנישואין היודע צריך לגלות לבת הזוג את העובדה שמדובר בממזר, כיוון שבסופו של דבר הזרע לא מוכן לקדושה, וגם חוששים לתקלה שמי שיודע שמדובר בממזר יחשוב שמותר להתחתן עם ממזרים.

בכל אופן, לפי פירוש זה, אין לגלות ממזר ודאי שהתחתן עם כשרים, משום שיש כאן כבוד הבריות, וכיוון שאין איסור למי שאינו יודע.¹⁸ ממילא כל שכן שאין עלינו לעורר חששות שונים כדי לחקור ולחפש אם אדם מסוים הוא ממזר, וכבנידון שלפנינו.¹⁹ אומנם הסברו השני של ה'אגרות משה' (שם) הוא שאכן חכמים אסרו ספק ממזר, אך האיסור הוא דווקא כשהספק הוא על אדם מסוים אם הוא ממזר או לא, ואילו כשהספק הוא על כמה אנשים שאחד מהם ממזר, ולא ידוע מיהו (ספק בתערובת), לא אסרוהו חכמים, וזהו דין 'משפחה שנטמעה נטמעה'.²⁰ לפי ההסבר השני של ה'אגרות משה', מובן שאין ראייה מדין 'משפחה שנטמעה' למקרה לפנינו. נראה להביא עוד שיטה בדין 'משפחה שנטמעה', שאפשר להוכיח ממנה למקרה שלפנינו. לריטב"א (קידושין עא ע"א) שיטה אחרת משיטת הר"ן:

אבל מורי נר"ו מפרש... שלא אמרו טהורים לעתיד לבוא אלא בספיקן, אבל בוודאן חלילה לערב פסול בזרע הקודש... ורבי יצחק דאמר משפחה שנטמעה נטמעה, סבירא ליה שאפילו מעכשיו כשרים, והיינו דאמרין כסף מטהר את

18. עיין שו"ת מהרי"ט, ח"ב יו"ד סי' א ד"ה ועל מה שהוכיח, שמבואר מדבריו שהבין את דין 'משפחה שנטמעה' כפי ההסבר הנ"ל.

19. חשוב להדגיש שאין הכוונה שדין 'משפחה שנטמעה נטמעה' על פי פירוש זה דומה למקרה שלפנינו, אלא שלפי פירוש זה אנו רואים שאין לעורר חששות שונים ולדווח עליהם, ומכאן לכאורה קל וחומר שאין מקום לברר את המקרה שלפנינו שבו אין כל בעיה, אלא מדובר בחשש רחוק שאם אכן נברר - נמצא בעיה.

20. במבט ראשון הדברים נראים קשים, שכן ספק בתערובת בדרך כלל חמור יותר מספק בגוף עצמו - כך להלכה חייבים אשם תלוי רק על ספק בתערובת ולא על ספק בגוף, כיוון שאיקבע איסורא (בוודאי יש כאן איסור). אומנם לאחר העיון נראה שלא קשה, שהרי כל מה שחכמים אסרו ספק ממזר זה מצד מעלה עשו ביוחסין וכדלעיל, אך בספק כזה שממזר נתערב במשפחה שלמה, ניתן לומר שלא גזרו, כיוון שיש כאן רבים, ולא גזרו על חשבון משפחה שלמה.

הממזרים, שמתוך עושרם הם מתחתנים עם משפחות מיוחסות, אף על פי שהם ספק פסולים, שאילו היו ידועים חלילה שיתערבו בהם זרע הקודש... אלא ודאי בספיקם הדברים אמורים.

כלומר לדעת הריטב"א, ההיתר של משפחה שנטמעה נאמר על ספק ממזרים שהתחתנו עם כשרים. נראה להסביר את דבריו באחד משני אופנים: האופן הראשון הוא שהריטב"א התיר ספק ממזר שהתחתן עם כשר, אפילו כשיודעים מיהו ולא התערב במשפחה. אומנם חז"ל אסרו לספק ממזר להינשא לכשר, אך זה דווקא כל עוד הוא לא התחתן, אך אחרי שהתחתן ואם יאסרוהו יצטרכו לפסול עוד אנשים חוץ ממנו - לא גזרו. לפי הסבר זה, אף אם היינו מגדירים את הבעל במקרה שלפנינו כספק ממזר (שכן לא סביר שנגלה שהוא ממזר גמור, אף אם נחקור ונבדוק אחרי העניין), כיוון שהוא כבר התחתן והוליד ילדים, שוב אינו מוגדר כפסול. אפשרות שנייה היא להסביר שמדובר בספק שהתערב במשפחה ולא יודעים מיהו, ויש לנו כאן צירוף של שני ספקות - ספק בגוף וספק בתערובת, ובאופן כזה של שני ספקות חכמים לא גזרו. לפי הסבר זה, כמובן אין מכאן ראייה למקרה שלפנינו.

סיכום

- א. ספק ממזר אסור מדרבנן לבוא בקהל.
- ב. כדי להגדיר אדם כספק ממזר צריך שיתעורר ספק אמיתי בייחוס שלו, ושלא תהיה לו חזקת כשרות קודם לכן.
- ג. במקרה שבו התעורר חשד לספק, שעל פי הכללים ההלכתיים אפשר להכריעו לקולא גם בלי בירור המציאות, אך יש אפשרות לברר את המציאות באופן ברור, נחלקו הפוסקים באילו מקרים בדיוק עלינו להשתדל לברר את הספק ולא להכריע על פי הכללים ההלכתיים.
- ד. במקרה שלפנינו, שבו התעורר חשד לספק על כשרות אדם אחרי שהוא כבר נשוי כמה שנים ויש לו ילדים, נראה שאין לבררו מהטעמים הבאים:
 1. אליבא דאמת, לא התעורר כלל ספק, אלא רק חשד שאם נברר את המציאות טוב יותר, יתעורר לנו ספק.
 2. אותו אדם כבר נישא לאחר בירור מסוים של רשם נישואין, ואין לנסות ולחפש טעויות בבירור העבר.
 3. השאלה כאן היא על ספק ממזרות, ועל פי חלק מההסברים בדין 'משפחה שנטמעה נטמעה', אין צורך ליידע על ממזרות לא מפורסמת לאחר הנישואין, קל וחומר שאין צורך לברר במצב כזה אם קיים חשש לממזרות.

